

ЈОВАН Ј. АЛЕКСИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

ПУТ У РАТ: ПРЕСЕК ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ИЗМЕЂУ 1990. И ПРОЛЕЋА 1992. ГОДИНЕ

САЖЕТАК. Рад представља покушај презентовања најзначајнијих момената политичког живота Босне и Херцеговине од обнове вишепартијског система током 1990. године до почетка међунационалних оружаних сукоба на овој територији. Дајући приказ бурних догађаја који су се одиграли у овој бившој југословенској републици у наведеном временском интервалу, покушали смо осенчити најважније феномене и процесе који су довели до почетка највећег ратног конфликта у Европи после Другог светског рата. Ценећи да ова тема завређује много већи простор, саставили смо чланак опште-информативног типа, не улазећи у ситније детаље ове проблематике. Текст је написан на основу доступних историјских извора, периодике и релевантне литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Босна и Херцеговина; политика; избори; СДА; СДС; ХДЗ; Југославија; криза; распад; рат.

Крај осамдесетих година XX века донео је драматичне промене на европском континенту. Деветог новембра 1989. године срушен је Берлински зид, знамење Хладног рата, најпознатији сим-

¹ aleksicjovan@rocketmail.com

Рад је примљен 19. маја 2017, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. јуна 2018.

бол „гвоздене завесе“ између капиталистичког и комунистичког света. Годину дана касније, 3. октобра 1990. године извршено је уједињење Немачке. Ни пуних осам месеци није прошло, а Варшавски пакт се распао. Званично је распуштен 1. јула 1991. године. Највећа држава света, Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР), налазила се у великој, тешкој и дубокој кризи. Бастион светског комунизма на крају своје ере лично је на „тигра од папира“. Наоко моћан, чврст, снажан, јединствен и монолитан, а заправо није био ништа од тога. Догађаји који су уследили то су недвосмислено и показали. После дурних збивања, која су укључивала народни референдум о опстанку совјетске државе, његово отворено спорење од Литваније, Летоније и Естоније, доношење закона од стране појединих република којима се поткопавала власт централних органа у Москви, те неуспелог покушаја пуча од стране истакнутих припадника Комунистичке партије Совјетског Савеза, Комитета државне безбедности СССР-а и совјетске војске, прва земља комунизма нашла се пред својом коначном дисолуцијом. Решени да дефинитивно означе крај совјетске државе, председници Русије, Украјине и Белорусије, Борис Јељцин, Леонид Кравчук и Станислав Шушкевич, састали су се у тајности 22. децембра 1991. године и договорили званично укидање Совјетског Савеза, замењујући га тзв. „Заједницом независних држава“, лабавом унијом бивших совјетских федералних јединица заснованој на добровољном чланству. Потпуно постигнут у други план, немоћан и поражен, први и уједно последњи председник СССР-а, Михаил Сергејевич Горбачов, поднео је оставку 25. децембра 1991. године. То је уједно био и крај Совјетског Савеза.

Сви поменути геополитички догађаји имали су и те какав утицај на развој прилика у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ). Пропаст комунизма у Источној Европи довео је до кризе комунизма и у Југославији, али и до питања самог опстанка СФРЈ као целине. То питање додатно је потенцирано друштвено-економским стањем у земљи. Велика економска криза, која је почела још крајем седамдесетих година XX века, током наредне деценије добила је свој пуни замах. Југословенски државни дуг, који је 1966. године износио 1,4 милијарди, за 15 година нарастао је на око 20 милијарди долара, да би за следећих десет година био незнатно смањен. Како је време пролазило, кредити за сервисирање претходних узимани су под све неповољнијим условима. Из земље је, у периоду од 1979. до 1981.

године, у форми отплате дугова, одливано 10,2 милијарде, а у периоду од 1981. до 1990. године 57,3 милијарди, а од тога само су камате износиле 18,5 милијарди долара. Због тога је Југославија у периоду између 1980. и 1990. године изгубила 14% националног дохотка (Босна и Херцеговина 12%, Црна Гора 22%, Хрватска 18%, Словенија 12%, централна Србија 8%, Косово и Метохија 33% и Војводини 7%). То је изазвало осетан пад животног стандарда, померање границе сиромаштва са градског на сеоско становништво и међусобне размирице републичких партијских номенклатура. Није било ниједног увозног прехранбеног производа у малопродаји, као на пример кафе, уља, млека, јужног воћа, детерџента, а због недостатка бензина важило је тзв. „правило пар-непар“ за возаче аутомобила парних, односно непарних бројева на регистарским таблицама. Расла је и незапосленост. Њен проценат се током 1990. године повећао на 16,4%, више од 4,5% у односу на 1981. и чак 10% више у односу на 1971. годину. Највишу стопу незапослености у 1990. години имала је Аутономна Покрајина Косово и Метохија (40,8%), а најмању Социјалистичка Република Словенија (5,2%) и Социјалистичка Република Хрватска (9,3%), затим, Социјалистичка Република Македонија (23%), Социјалистичка Република Црна Гора (23%), Социјалистичка Република Босна и Херцеговина (21,2%), централна Србија (16,6%) и Аутономна Покрајина Војводина (16,9%).² Живот „малих“, „обичних“ људи био је све тежи. Југославија се још више задуживала и тонула у све већу кризу, што је погодовало све лошијим односима међу њеним републикама. Међунационална трвења, која су до тада била потискивана, све чешће су избијала на површину.

Социјалистичка Република Босна и Херцеговина (СР БиХ), била је централна федерална јединица југословенске државе, географски смештена између Србије, Црне Горе и Хрватске, између источног и западног дела земља, са три различита народа, три различите вере и културе, са богатом историјом заједничког живота, али и нетрпељивости, сукоба и међусобног зазирања. Према попису становништва од 31. марта 1991. године, у СР Босни и Херцеговини живело је 4.364.649 становника, од којих су 1.905.274 (43,65%) били Муслимани, 1.369.883 (31,38%) Срби, 755.883 (17,31%) Хрвати, док су 7,7% становника чинили Југословени и припадници других нација.³ Муслимани су били већина у 45 општина (у 13 рела-

² Више о друштвено-економској кризи у Југославији током осамдесетих и почетком деведесетих година XX века види у: Vuković, 2011, стр. 477–504.

тивна, у 31 апсолутна), Срби у 34 општина (5 релативна, 29 апсолутна), а Хрвати су били већина у 20 општина (6 релативна, 14 апсолутна). Ниједан од три поменути народа није, дакле, представљао апсолутну већину становништва. Нико ником није могао самостално да влада, нико ником није могао бити потчињен, а нико ником није желео да буде мањина.⁴ Управо због тога се, између осталог, Савез комуниста Босне и Херцеговине упорно и дуго борио против све чешће помињаног вишепартијског система, залажући се за чврсту и јединствену југословенску федерацију. Уважавајући све разлике у друштву, које се више нису могле игнорисати, прихватио је „плурализам унутар Социјалистичког савеза“, односно „нестраначки плурализам“. Одбијао је сваку могућност увођења вишестраначког система, чак и онда када је то изгледало неминовно. Политички прваци СК БиХ посебно су били осетљиви на политичко организовање на националној основи, свесни да би то засигурно изазвало друштвене поделе по националном принципу. Према Изборном закону који је Скупштина СР Босне и Херцеговине донела у марту 1990. године, то је било изричито забрањено. Међутим, такву одредбу оспорио је Уставни суд СР БиХ (Arnautović, 1996, стр. 11). Након тога, у Скупштини СР Босне и Херцеговине донесени су 31. јула 1990. године амандмани на Устав који су омогућили одржавање првих слободних избора (NIO Službeni list SR BiH, 1990, стр. 8–15). Донесена су и четири закона по којима ће избори бити спроведени.⁵ На поли-

³ Треба поменути да се етничка слика Босне и Херцеговине драматично променила након Другог светског рата. Број Срба на овом подручју осетно се смањило. Пре Другог светског рата, Срби су на овом простору били релативна већина. Према попису становништва из 1931. године на деловима Врбаске, Зетске, Приморске и Дринске бановине који су касније чинили територију СР Босне и Херцеговине, живело је око 44% православних Срба (Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, Сарајево, књ. II, 1932). После усташког геноцида за време Другог светског рата и процеса тихог исељавања за време социјалистичке Југославије, Срби су од релативне већине спали на 31,4% становништва БиХ (Guskova, 2003, стр. 304–305).

⁴ Етничку и конфесионалну шареноликост централне југословенске републике можда најбоље осликавају речи Сарајлије Вељка Којовића, који је у свом дневнику записао како је у његовој згради живело двадесет породица, пет муслиманских, шест српских, две хрватске, једна јеврејска и шест мешовитих. У поменутих мешовитим браковима тројица Муслимана била су ожењена Српкињама, један Србин Муслиманком, други Србин Хрватицом, а један Хрват Српкињом. „Постоји ли могућност да неко има већину“, питао се господин Којовић. – Којовић, 1995, стр. 19.

⁵ „Изборни АВС“, Ослобођење, Сарајево, новембар 1990, стр. 5–6.

тичкој сцени Босне и Херцеговине појавиле су се нове политичке организације, са различитим политичким програмима.

Прва некомунистичка политичка партија у БиХ била је Странка демократске акције (СДА). Основана је 26. маја 1990. године у Сарајеву. Програмском декларацијом себе је дефинисала као „политички савез грађана Југославије који припадају муслиманском културно-повијесном кругу, као и других грађана Југославије који прихватају програм и циљеве Странке“. Истакнут је „посебан интерес за очување Босне и Херцеговине као заједничке државе Муслимана, Срба и Хрвата“.⁶ Инцијативни одбор за оснивање СДА чинило је 40 муслиманских интелектуалаца, уметника и предузетника из Сарајева, Заграда, Мостара, Љубљане и Бања Луке.⁷ За председника СДА изабран је Алија Изетбеговић, правник и истакнути муслимански активиста, аутор чувене „Исламске декларације“.⁸ Подружнице ове партије основане су и изван БиХ, посебно на подручјима на којима је живело муслиманско становништво српског (или шире словенског) порекла (делови Рашке области, Црне Горе, Косова и Метохије).

Месец и по дана након формирања СДА, основана је и прва велика српска политичка организација у БиХ – Српска демократска странка. Настала је према узору на истоимену странку Срба из Хрватске, које је предводио др Јован Рашковић, угледни неуро-

⁶ „Lična karta Stranke demokratske akcije“.

⁷ Исто.

⁸ Вреди напоменути да је споменута „Исламска декларација“ (написана 1970. године), доста утицала на формирање идеолошке основе Странке демократске акције. У њој се њен аутор отворено залагао за државни систем утемељен на принципима сунитског ислама. Циљ овог програма био је „исламизација муслимана“, тј. „генерисање ислама у свим областима личног живота, у породици и у друштву преко препорода исламске религиозне мисли и стварања уједињеног исламског друштва од Марока до Индонезије“. Иако у свом наративу формално не пропагира мржњу, нити догматски фундаментализам, Изетбеговићев спис за босанско-херцеговачке православце и католике (који су су збиру били већина) није био неприхватљив. Том становишту допринеле су саме Изетбеговићеве речи из његовог најпознатијег списа: *Nekompatibilni su islamski i ne-islamski sistemi. Nema mira ni koegzistencije između islamske vjere i ne-islamskih socijalnih i političkih institucija* (Изетбеговић, 1990, стр. 27). Посебну подозривост босанско-херцеговачких хришћана према „Исламској декларацији“ изазивала је чињеница да је њен аутор био члан организације „Fadā'iyān-e Islam“, која се залагала за успостављање исламског друштвеног поретка где год живе муслимани, што значи и у Босни и Херцеговини, где би они, као припадници неисламских народа, били доведени у положај грађана другог реда.

психијатар из Шибеника. Треба рећи да су Срби у БиХ дуго били политички неорганизовани. Лавирали су између разних политичких идеја и опција. Неки су себе видели у Савезу реформских снага Југославије, неки у Српском покрету обнове, други пак у Савезу комуниста БиХ, Либерално-демократској странци БиХ... Ипак, оно што их је уједињавало био је страх, живо сећање на геноцид који је над њиховим прецима спроведен у Другом светском рату. То сећање додатно су подгревале поруке са скупова Хрватске демократске заједнице и Хрватске странке права. Истицани су симболи НДХ, коришћена усташка иконографија, певане усташке песме, дељени леци којима су Србима упућиване претње и увреде. Према речима оснивача Политичког савета СДС-а, проф. др Николе Кољевића, последњи импулс за окупљање босанско-херцеговачких Срба у једну националну странку дао је говор Далибора Брозовића, који је као гост из Хрватске, испред ХДЗ-а, одржао на оснивачкој скупштини СДА. Тада је овај познати лингвиста рекао да ће Хрвати, „ако буде требало, заједно са Муслиманима, бранити Босну на Дрини“ (Кољевић, 2008, стр. 54). Управо су те речи још једном живо подсетиле Србе шта би могло да им се понови. Управо су оне, између осталог, натерале хиљаде људи да дођу у сарајевску „Скендерију“ на оснивачки сабор Српске демократске странке. То се десило 12. јула 1990. године, на велики православни празник Петровдан. Делегати су једнодушно за председника СДС-а изабрали др Радована Караџића, познатог неуропсихијатра и песника (Кољевић, 2008, стр. 55). Поред осталих, скупу су присуствовали и Јован Рашковић, испред Српске демократске странке, Драгољуб Мићуновић, испред Демократске странке, Мухамед Филиповић - Туњо, испред Муслиманске бошњачке организације, Алија Изетбеговић, испред СДА, те Давор Периновић, повереник ХДЗ-а за БиХ (Кољевић, 2008, стр. 55). Сви они су поздравили формирање ове српске политичке организације. Алија Изетбеговић је говорио о српској оријентацији свога оца и своје породице, изражавајући забринутост што Срби касне са формирањем своје националне странке.⁹ Након званичног оснивања СДС-а, његови челници и активисти су кренули са формирањем општинских одбора ове странке у свим крајевима Босне и Херцеговине. Неочекивано брзо и лако, СДС је освојио срца и умове највећег дела босанско-херцеговачких Срба. Иако је

⁹ Исто, стр. 55. Занимљиво је истаћи да се Алија Изетбеговић у својој младости изјашњавао као Србин. – „Ко је био Alija Izetbegović“, *Slobodna Bosna* (specijalno izdanje), Sarajevo, 23. 8. 2004, стр. 17.

настао као политичка странка, СДС је постао својеврсан српски народни покрет у БиХ.

И поред тога што су Хрвати у БиХ своју националну странку формирали задњи, они су имали већ формирану базу у Хрватској, чији су модел само пребацили у БиХ. Иницијативни одбори за формирање огранка Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) за БиХ основани су још почетком 1990. године у западним деловима Херцеговине, али су они често били ометани и разбијани од стране полиције и тадашње власти. Најодлучнији, најактивнији, најагилнији у намери да оснује огранак ХДЗ-а у БиХ дио је угледни ортопед, др Давор Периновић. У Загребу се сусрео с Иваном Бобетком, сином генерала Јанка Бобетка, а после тога се ускоро састао и са председником Хрватске Фрањом Туђманом (Tulić, 2010). Након састанка са њим, Периновић је започео припреме за званично оснивање ХДЗ-а у Босни и Херцеговини. Најближи сарадници на том послу били су му његови лични пријатељи Зденко и Марио Милошевић, као и Нијаз Бегић. Ускоро се њима придружио и Павао Илић (Tulić, 2010). Тако је формирана срж ХДЗ-а у БиХ. По Туђмановом налогу, Периновић је у руководство ХДЗ-а настојао укључити што више Муслимана. Састанци су се одржавали у Периновићевој кући у Сарајеву. Периновићева кућа била је под присмотром припадника МУП-а, па су често састанке одржавали и на тавану (Tulić, 2010). После формирања СДА и СДС, створени су услови за званично формирање хрватске националне политичке организације у БиХ. То је учињено 18. августа 1990. године на Првом општем сабору Хрватске демократске заједнице за БиХ. За првог председника ХДЗ-а за БиХ изабран је споменути др Давор Периновић. Међутим, велики део чланства ХДЗ-а није био задовољан његовим избором. Један од разлога за то незадовољство било је Периновићево српско порекло.¹⁰ Након неколико његових гафова, смењен је на седници свих огранака ХДЗ-а у Загребу 7. септембра 1990. године у Загребу. После тога, за вршиоца дужности председника ХДЗ-а БиХ именован је Стјепан Кљујић, писац и новинар.

Осим три поменуте националне странке, својеврсних националних покрета Муслимана, Срба и Хрвата и реформисаног Савеза комуниста БиХ – Странке демократских промјена (СК БиХ – СДП), основано је још 38 странака (укупно 42), од којих већина, како се касније показало, није оставила важнијег трага у политичком животу Босне и Херцеговине.¹¹ Кампања за прве вишестраначке изборе на територији БиХ после 45 година трајала је

нешто више од два месеца. Главну реч су водиле три националне странке које су имале три сасвим различита програма, три различита погледа на будућност Босне и Херцеговине, три потпуно различита циља. Председник СДА, Алија Изетбеговић, инсистирао је на недељивости БиХ и понављао да ће Муслимани „брани-ти оружјем Босну“, те да је избор сведен на две могућности: „грађанска република или грађански рат“ (Странке, програми, личности, 1990, стр. 20). Радован Караџић представљао је СДС као народни покрет који је формиран зато што се „спремало оно што је заустављено 1945. и да је изнова куцнуо час да се српски народ докрајчи и докоље“ (Guskova 2003, стр. 310–311). Стјефан Кљуић је у кампањи истицао да су Хрвати у БиХ дискриминисани и позивао своје сународнике да сами бирају своје представнике (Странке, програми, личности, 1990, стр. 36). Ипак, и поред оваквих речи, интересантно је приметити да предизборна кампања није наговештавала сукоб између националних странака какав је касније избио. На скуповима СДА појављивали су се прваци СДС-а и обратно. Радован Караџић је на неколико митинга ХДЗ-а поздравио њене присталице у име СДС-а (Кољевић, 2008, стр. 57). На појединим митинзима увезане су заставе СДА и ХДЗ. У таквој атмосфери дочекан је 18. новембар 1990. године када су одржани први вишестраначки избори након Другог светског рата.

Резултати избора били су посве (не)очекивани. У ствари, подсећали на попис становништва – мандате и победу на изборима су однеле три скоро формиране, националне странке, освојивши 84% мандата. Странка демократске акције освојила је укупно (ра-

¹⁰ Давор Периновић је доиста био Србин по оцу. Крштен је по православном обреду. Његов отац, др Миленко Периновић, био је редовни професор интерне медицине на Универзитету у Сарајеву. На Даворово хрватско национално опредељење утицала је његова мајка, која је била Хрватица. Ратне 1993. године дао је интервју београдском недељнику НИН, који је завршио овим речима: „По мајци јесам Хрвајн, осјећам се као Хрвајн и имам љириодно љраво да бугем Хрвајн, иако ми је кришћеницу издао љравославни љои. Међу Хрваји-ма за мене мјесћа нема, љо неким љравилима које љројисаше љокаћоличени љравославци, данас љознаћи као љуће усћаше, зајадни Херцејовци. Лако дих мојао дићи Србин, јер ми је љририодно љраво од оца и од љравославних сједова осћало да бугем Србин. Међу Србе не моју јер ће ми, дубоко увјерени да су у љраву, сиљурно замјерићи шћио сам у времену за њих одсудном, радио за Хрвајше. Какви су нејовјерљиви и ојрезни не ди ми вјеровали кад ди им рекао да сам и за њих радио“. - „Нови фељтон: Драматична исповест Србина који је основао ХДЗ БиХ“, НИН, бр. 2230, 24. 9. 1993.

¹¹ „Странке, програми, личности“, Ослобођење (поседна брошура), октобар 1990.

чунајући изборе за Вијеће грађана и Вијеће општина Скупштине СР БиХ) 86, СДС 72, а ХДЗ 44 мандата, док је осталих седам парламентарних странака имало 24 посланика, од укупно 15 странака које су се самостално или у коалицији појавиле на изборима (Arnautović, 1996, стр. 11). На изборима за Предсједништво СР БиХ највише гласова су добили Фикрет Абдић и Алија Изетбеговић из СДА, Биљана Плавшић и Никола Кољевић из СДС-а, Ненад Кецмановић из Савеза реформских снага БиХ, Стјепан Кљуић и Фрањо Борас из ХДЗ БиХ и Ејуп Ганић као Југословен из редова СДА. За председника Предсједништва изабран је Алија Изетбеговић, упркос томе што је Фикрет Абдић добио више гласова на изборима.¹² По договору СДА, СДС-а и ХДЗ-а, за првог председника Предсједништва изабран је Муслиман (већ поменути Алија Изетбеговић), за првог председника Владе Хрват (Јуре Пеливан), а за првог председника Скупштине Србин (Момчило Крајишник). Дакле, БиХ се радикално национално и политички поделила. Након првих вишестраначких борби формирана је коалиција три националне странке (СДА – СДС – ХДЗ) која је преузела власт на републичком нивоу.

Међутим, несугласице међу коалиционим партнерима почеле су готово одмах по конституисању првог вишестраначког сазива Скупштине СР БиХ. Први сукоб тицао се језика и писма радних материјала. Српски посланици тражили су радне материјале на ћирилици, хрватски заступници на хрватском језику, а муслимански на латиници с поштовањем „босанскохерцеговачке специфичности“.¹³ Приликом усаглашавања Свечане изјаве српски заступници хтели су нагласити државност Југославије и везаност БиХ за њу. Хрватски заступници били су против тога, док су муслимански заступници били спремни на компромис. Однос према Југославији и њеним интегративним елементима, пре свега према Југословенској народној армији (ЈНА), била је главна „јабука раздора“ у међусобним односима три националне босанско-херцеговачке странке. Српски заступници залагали су се за што чвршћу Југославију, хрватски заступници били су углавном против било какве Југославије, док су се муслимански заступници изјашњавали за Југославију у којој би Босна и Херцеговина

¹² Занимљиво је истаћи да је Алију Изетбеговића први јавно предложио нико други него Никола Кољевић, гостујући у једној телевизијској емисији, упркос томе што су припадали различитим, супротстављеним политичким опцијама (Кољевић, 2008, стр. 58).

¹³ „Ћирилица и хрватски превод“, *Ослобођење*, 21. 12. 1990, стр. 2–3.

имала што снажнији, самосталнији утицај. Муслимански политички прваци подржавали су опстанак Југославије, јер су значајни делови муслиманског народа живели изван БиХ. Било је сасвим јасно да је судбина БиХ била везана за судбину Југославије. Дезинтеграција југословенске државе прејудицирала је и дезинтеграцију БиХ. Велика анкета која је спроведена током 1990. године у СР БиХ показала је да је 69,3% становништва било за федеративно уређење Југославије, а тек 30,7% за њено конфедерално уређење (Војић, 2001, стр. 285). Из тога се може јасно закључити то да је највећи део и Срба и Муслимана био за опстанак заједничке државе, док је највећи део Хрвата био против.

На југословенској политичкој сцени паралелно се одвијало неколико изузетно важних процеса. На једној страни, усвајани су републички уставни, нови изборни закони, одржавани вишестраначки парламентарни избори и референдуми који су и правно постављали темеље пута ка независности Словеније и Хрватске. С друге стране, одвијали су се бесплодни састанци шест републичких председника са циљем размене мишљења о могућој реконструкцији југословенске федерације. Ови састанци су у средствима јавног информисања често називани „путујућим циркусима председничких самита“ и углавном су описивани као куповина времена пред одлучујуће догађаје. Појављивали су се различити пројекти за преуређење Југославије. У октобру 1990. године словеначки и хрватски правници објавили су свој предлог за реконструкцију Југославије под називом „Нацрт уговора о Југославенској конфедерацији – савезу југославенских република“. Аутори овог предлога тврдили су да су га креирали према искуству формирања Европске заједнице. Нацртом су Југославију предвидели као савез суверених држава повезаних конфедералним уговором као актом међународног права који би искључивао могућност обвезивања држава било којим другим уговором или документом који би ограничавао њихов суверенитет. Између осталог, према том плану, конфедерација би била добровољна, омогућавала би свакој чланици улазак у Европску заједницу. Од заједничких послова нацрт је предвиђао заједничке послове царинске и монетарне уније, заједничко тржиште, инфраструктурну координацију, слободу кретања радне снаге и робе те заједнички војни контингент у случају непосредне опасности под заповедништвом заједничке команде договорене консензусом (Сирек Намил, 2008, стр. 48). Овај предлог, међутим, није био прихваћен од стране републичког руководства Србије, које је

конфедерализацију већ конфедерализоване Југославије видело као еуфемизам за растурање заједничке државе.

Криза се продубљивала. Словенија се одлучила за пут ка потпуној самосталности. Двадесет трећег децембра 1990. године расписала је референдум о својој независности. На овом плебисциту огромна већина грађана Словеније определила се за независност (88,5% свих гласача, односно преко 90% посто изашлих).¹⁴ Међутим, ни то није било све. Драматични догађаји су тек уследили. Крајем јануара 1991. године, у „Дневнику“ Телевизије Београд, у ударном термину, емитован је видео-снимак тајног састанка министра одбране Хрватске генерала Мартина Шпегеља и још две особе, који се одиграо током 1990. године, на којем је Шпегељ изјавио да су они у рату са ЈНА, дао им инструкције око илегалног увоза оружја и препоручивао како да се поступа са официрима ЈНА размештеним по хрватским градовима.¹⁵ До овог видео-снимка дошла је југословенска Контраобавештајна служба (КОС), захваљујући раду својих оперативаца. ЈНА је оптужила генерала Шпегеља и за субверзивну делатност против државе, шверц оружја и покушај стварања посебне хрватске војске (што је у то време било противзаконито, јер је једина легитимна војна сила у Југославији била ЈНА). Овај догађај произвео је велики скандал, поставио питање о реакцији ЈНА у случају нелегалне сецесије Словеније и Хрватске, додатно погоршао односе Хрватске са федералном владом, али посебно са Србијом и Србима у Хрватској, који су у планском наоружавању ове југословенске републике видели егзистенцијалну опасност.

Сва ова дешавања имала су велики утицај на развој прилика у Босни и Херцеговини. Пратећи потезе Словенаца и Хрвата, чинило се да и Муслимани полако крећу њиховим стопама. Крајем фебруара 1991. године клуб посланика СДА је Скупштини БиХ поднео „Декларацију о државној суверености и недјелјивости Босне и Херцеговине“, која је изазвала жустру расправу, како у босанско-херцеговачком парламенту, тако и у јавности (Guskova, 2003, стр. 311). Алија Изетбеговић је необично оштро наступио и јавно запретио да ће „ако треба бирати између суверености и мира, изабрати сувереност“ (Кољевић, 2008, стр. 59). Радован Караџић му на то није остао дужан, па му је одговорио истакавши да је „за српски народ суверенитет Југославије првенствени сувере-

¹⁴ Razstava Razglasitev plebiscita 1990.

¹⁵ Afera Spigelj – Ilegalno naoružavanje Hrvatske.

нитет“ (Nikolić, 2011, стр. 14). Хрвати су се у овом муслиманско-српском сукобу углавном држали по страни, ослушкујући реакције званичног Заграда.

Након тога, као резултат међунационалног политичког сукоба у свим институцијама државне власти, током 1991. године, међунационална нетрпељивост је захватила и локалне средине (општине) у БиХ, при чему се исказивало неколико фактора. Један од разлога незадовољства биле су општинске границе које су дефинисане у доба владавине комуниста. Њима је посебно било незадовољно српско становништво, јер нису имале економску, географску и комуникацијску оправданост, а притом су онемогућавале њихову националну хомогенизацију. Други разлог међуетничког трвења тицао се почетка сукоба у Хрватској, јер је становништво у БиХ о њему имало супротстављене ставове (Срби су били на страни ЈНА и крајишких Срба, а Муслимани и Хрвати на страни Хрватске). Трећи разлог произилазио је из потребе да се Босна и Херцеговина децентрализује, а будући да о томе није било сагласности, представници Срба у појединим општинама су почели самостално да доносе одлуке о децентрализацији државе кроз регионализацију (Nešković, 2013, стр. 134). Седмог априла 1991. године формирана је Заједница општина Босанска крајина, која се пет месеци касније, 16. септембра 1991. године трансформисала у Аутономну регију Крајину. Тим путем кренуле су и српске општине подно Романије, које су 8. маја 1991. године прогласиле своју Заједницу општина. Нешто више од четири месеца касније, 21. септембра исте године, Заједница општина Романије трансформисала се у Српску аутономну област Романију. Након тога, 21. новембра спојила се са Српском аутономном области Бирач и тада је настала Српска аутономна област Романија-Бирач. Заједница општина Стара Херцеговина основана је 27. маја 1991. године, а затим се 9. новембра 1991. године трансформисала у Српску аутономну област Херцеговину. Заједница општина Сјеверна Босна проглашена је новембра 1991. године (касније САО Сјеверна Босна), да би 14. децембра исте године формирана и Српска аутономна област Сјевероисточна Босна, касније САО Семберија и Мајевица (Nešković, 2013, стр. 135).

Ипак, и поред горенаведених разлога, чини се да су страх и колективно сећање на ужасе Другог светског рата били главни каталитори стварања српских аутономних регија у БиХ. То је додатно подгревало наоружавање тзв. „Патриотске лиге“, паравојне формације СДА.¹⁶ Убрзано су се наоружавали и хрватски

екстремисти. Према речима еминентног српског историчара Милорада Екмечића, војно крило Хрватске странке права (ХСП) је до јуна 1991. године имало око 10.000 наоружаних добровољаца, који су носили и користили препознатљиве усташке симболе (црне униформе, „шаховницу“ са првим белим пољем, подигнуту десну руку и поздрав „За дом - спремни“ - Екмечић, 2001, стр. 64). Председник и вођа ХСП-а Доброслав Парага је 13. јуна 1991. године, након повратка из САД-а, организовао у Љубушком проглашење „Липањске повеље о обнови и успостави Независне Државе Хрватске на цјелокупном повијесном и етничком простору с источним границама Суботица, Земун, Дрина, Санџак и Бока Которска“ (Pavelić, 1995, стр. 87). То је Србе додатно узнемирило. Подсетило их је на оживљавање НДХ. Зла коб рата посебно се осетила 12 дана касније. Онда када је Хрватска прогласила државну самосталност и сувереност. Истог дана исто то учинила је и Словенија. У ноћи после усвајања одлуке о државној независности Словеније, јединице ЈНА кренуле су ка граничним прелазима СФРЈ у Словенији, са циљем њиховог повратка под своју контролу. Међутим, руководство Словеније је на то реаговало ангажовањем око 35.000 резервиста и добровољаца Територијалне одбране са наређењем да се сви путеви којима се крећу јединице ЈНА блокирају и препрече барикадама. Једној тенковској колони пут је запречен већ у Хрватској, у Чаковцу и Јастребарском. Први оружани сукоб између словеначких територијалаца и ЈНА одиграо се код Орможа. Краткотрајни, десетодневни рат између ЈНА и Словеније, у којем је погинуло 44 војника ЈНА и три словеначка територијалца, окончан је уз посредништво Европске заједнице, на Брионима, где је донета 7. јула 1991. године донета Заједничка декларација о мирном решавању југословенске кризе, познатија као Брионска декларација. Њоме су договорени прекид ватре у Словенији, повлачење ЈНА из те републике и наставак преговора о будућности СФРЈ. Председништво СФРЈ гласовима представни-

¹⁶ Иако је „Патриотска лига“ званично основана 31. марта 1991. године, треба истаћи да су се прве организоване наоружане муслиманске јединице појавиле још пре првих вишестраначких избора у БиХ. Један од најистакнутијих припадника СДА, а касније и Армије РБиХ, Халид Ченгић, основао је, по свему судећи, прву паравојну организацију у БиХ. Он је касније лично посведочио да је ту јединицу формирао 2. августа 1990. године у Устиколини код Фоче. *Nas 18 se zaklelo na Kur'an da ćemo se boriti za svoju vjeru, za svoj narod, za svoju državu i da nećemo jedan drugog izdati* (Hođić, 1998, стр. 248).

ка Београда и Љубљане одлучило је да се ЈНА повуче из Словеније, што је и учињено после договора на Брионима.¹⁷

Слутећи у ком ће правцу „пловити југословенски брод“, први људи две југословенске републике покушали су наћи неку врсту Соломонског решења које би задовољило све стране. Председник Предсједништва БиХ Алија Изетбеговић и председник Македоније Киро Глигоров предали су свој предлог о преуређењу Југославије члановима високе мисије „европске дванаесторице“, коју су предводили Жак Сантер, председавајући Европске заједнице (ЕЗ) и Жак Делор, председник Извршне комисије ЕЗ, крајем маја 1991. године, када су се састали с републичким лидерима у Београду са намером да помогну окончање политичке кризе у Југославији. План Изетбеговић-Глигоров предвиђао је разрешење југословенске кризе стварањем неке врсте асиметричне федерације „по систему 2+2+2“. Следећи тај план, Србија и Црна Гора биле би средиште федерације (или конфедерације), Босна и Херцеговина и Македонија полусамосталне, али и конститутивне републике, а Хрватска и Словенија онолико суверене и аутономне унутар конфедерације колико су сматрале потребним (Katz, 2013, стр. 214). Изетбеговић и Глигоров су се надали да ће овим предлогом бити „и вуци сити и овце на броју“ – и жеље Срба за јединственом државом остварене и тежње Словенаца и Хрвата за суверенитетом задовољене. Ипак, њихов предлог није ни усвојен ни прихваћен од стране Словеније и Хрватске (које су већ биле решене за независност), али ни од Србије (која је сматрала да тај план погађа српске интересе, јер су према њему право на отцепљење имали само народи у републикама, а не цео један народ у југословенској заједници, што је значило да Срби у БиХ и Српској Крајини нису имали право на одлучивање о својој судбини), тако да је пропао још један покушај спасавања заједничке државе. Ситуација у Југославији се све више компликовала.

Словенија се практично отцепила. У Хрватској је увелико беснео рат. Босна и Херцеговина је лето 1991. године провела миру, али уз стално присуство страха од преливања сукоба из Хрватске на њену територију. Челни људи СФРЈ су 18. јула 1991. године донели одлуку о званичном повлачењу ЈНА из Словеније, односно дислокацији војних капацитета из ове (сада већ дивше) југословенске републике у Босну и Херцеговину, Србију и Црну

¹⁷ Више о десетодневном рату у Словенији види у: *Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991. tom 2, (jun-jul 1991): rat u Sloveniji*, 2012; Kolšek, 2005; Јовић, 1995.

Гору (Кадијевић, 1993, стр. 121). То је наишло на одобравање Срба и негодовање Хрвата и Муслимана, који су ЈНА већ тада доживљавали као неку врсту српске војне силе са југословенским предзнаком. Хрватско становништво у западном делу Херцеговине је неколико пута блокирало колоне ЈНА које су ишле ка Хрватској. Насупрот томе, Срби су у Мостару и источним деловима Херцеговине више пута организовали скупове подршке ЈНА. Напетост је расла. Међусобно неповерење такође. Организовале су се сеоске страже. Подела на „наше“ и „њихове“ поцепала је Босну и Херцеговину по свим шавовима.

У таквој атмосфери дочекана је Осма седница Скупштине СР БиХ, која је почела десетог, а трајала, са прекидима, до 15. октобра 1991. године. Бурне расправе око тога ко је највише угрожен, ко је крив за кризу и раст међунационалних тензија, те каква је улога ЈНА, додатно су распалиле иницијативе за смиривање ситуације у БиХ и решавање југословенске кризе. Поднето је више таквих докумената, са разних страна: Платформа Председништва БиХ, Издвојена мишљења (Платформа) српских чланова Председништва, Иницијатива за мирно решење југословенске кризе која је донета на састанку у Београду (тзв. „Београдска иницијатива“),¹⁸ План Социјалдемократске партије БиХ о могућем мирном решењу, и, коначно, Меморандум-писмо СДА о суверености БиХ, који је подржало још неколико политичких организација. Последње наведена иницијатива изазвала је прави вербални рат у Скупштини. Посланици СДС-а и СПО-а одлучно су одбацили Меморандум СДА, упозоривши да пут суверености БиХ води ка отцепљењу од Југославије, а самим тим и у грађански рат. Алија Изетбеговић је на то одговорио да се „неће одрећи суверености БиХ, ма шта било“.¹⁹ У међусобним оптужбама и жестоким препуцавањима протекао је 11. октобар 1991. године у Скупштини СР БиХ. У паузи заседања, током викенда, 12. и 13. октобра 1991. године, у Сарајеву је одржан састанак представника муслиманских и српских политичких партија, са циљем превазилажења разбуктале кризе. Но, то је био само у један у низу јало-

¹⁸ „Београдска иницијатива“ представљала је неку врсту усаглашеног договора Слободана Милошевића и председника скупштина Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине око очувања „крње Југославије“, у чијем би саставу била и БиХ. Донета је два месеца пре почетка ове седнице, 12. августа 1991. године у Београду. – Прим. аут.

¹⁹ Sjednica parlamenta BiH – SDS, HDZ i SDA o državnom uređenju.

вих састанака, који ништа нису ни донели ни решили. Расправа у Скупштини СР БиХ наставила се 14. октобра 1991. године.

Ставови су били непомирљиви. Дискусија је бивала све жу-стрија и све напетија. Радован Караџић, неспорни лидер босанско-херцеговачких Срба, истакао је да он и његова странка не креирају, него тумаче вољу српског народа. Захтевао је од представника СДА и ХДЗ да се та воља поштује и да Срби, као и сви остали, имају право на одлучивање о свом статусу, тј. да ли желе остати или изаћи из Југославије. На крају свог излагања, изрекао је реченице које су му се касније приписивале као нека врста ратног поклича, иако оне дефинитивно нису имале такав смисао, ако се има и виду цео Караџићев говор и контекст у којем је он изговорен.²⁰ На његове оштре речи одговорио је Алија Изетбеговић, који је рекао „да изречене пријетње не служе на част српском народу, и да муслимански народ неће нестати“.²¹ У оваквим и сличним тоновима расправљало се до дубко у ноћ. Заседање, како се касније показало, историјске Осме седнице Скупштине СР БиХ, одужило се до раних јутарњих часова. Посланици СДС-а и СПО-а су напустили седницу. Без њиховог присуства, без председника Скупштине СР БиХ (којом је, уместо Момчила Крајишника, председавао Мариофил Љубић из ХДЗ-а) изгласана је Платформа Предсједништва БиХ и Меморандум СДА о суверености БиХ (Nikolić, 2011, стр. 23). Поред тога, одбачена је Београдска иницијатива.²²

Поводом ових одлука, већ сутрадан се огласила Српска демократска странка својим званичним саопштењем којим је осудила „покушај државног удара“, „противуставне одлуке“ СДА и ХДЗ и поручила да ће „Српска демократска странка и њени представници на свим нивоима власти осигурати у свакој ситуацији бездјиједност српског народа по сваку цијену и свим средствима“.²³

²⁰ „Ја вас још једанпут молим, не пријетим, него молим, да озбиљно схватите тумачење политичке воље српског народа коју овде заступа Српска демократска странка, Српски покрет обнове а и понеки Србин из неких других странака. Ово није добро што ви радите. Овај пут на који желите да изведете Босну и Херцеговину је иста она аутострада пакла и страдања којом су пошле Словенија и Хрватска. Немојте да мислите да нећете одвести Босну и Херцеговину у пакао а муслимански народ можда у нестанак, јер муслимански народ не може да се одбрани ако буде рат овдје.“ – The famous Radovan Karadžić speech.

²¹ Alija Izetbegovic - Muslimanski narod neće nestati, <https://www.youtube.com/watch?v=8AQN0sxn0mM>

²² *Službeni list SR Bosne i Hercegovine*, број 32, Сарајево, 16. октобра 1991.

Као свој конкретан одговор на усвајање Меморандума СДА о суверености БиХ српски посланици су свега девет дана касније, 24. октобра 1991. године, основали Скупштину српског народа Босне и Херцеговине (*Хронологија 1990–1995, 2002, стр. 139*).

Прво што је организовала новоформирана српска скупштина у БиХ био је народни плебисцит, на којем се гласало о останку у Југославији.²⁴ На плебисциту који је одржан 9. и 10. новембра 1991. године, 1.162.032 грађана, углавном српске националности, изјаснило се за останак у Југославији. Против је било 398 гласача, док је поред Срба изашло и 48.895 грађана других националности који су гласали за останак у Југославији (*Народна скупштина Републике Српске 1991–2011, 2012, стр. 36*).

Међутим, ни овога пута није узета у обзир јасно изречена воља српског народа у БиХ. Председништво БиХ је 20. децембра 1991. године, уз противљење његових српских чланова, донело одлуку да од Европске заједнице затражи признавање независности Босне и Херцеговине. Као одговор на овај чин, српски политички представници су сутрадан, 21. децембра 1991. године, донели одлуку о формирању Републике српског народа Босне и Херцеговине, која је спроведена у дело 9. јануара 1992. године (*Народна скупштина Републике Српске 1991–2011, 2012, стр. 55–57*).

Путем своје националне хомогенизације кренули су и босанско-херцеговачки Хрвати. Дванаестог новембра 1991. године основали су Хрватску заједницу Босанску Посавину, у чији су састав укључили општине Босански Брод, Модрича, Босански Шамац, Брчко, Дервента, Оџак, Орашје и Градачац.²⁵ Истог дана, у Грудаме су се састале Херцеговачка и Травничка регионална заједница и донеле закључке да у случају распада Босне и Херцеговине, хрватски народ мора повести одлучну активну политику, која треба довести до заједничке хрватске државе.²⁶ План хрватских политичких представника био је оснивање Хрватске да-

²³ „Саопштење СДС-а поводом усвајања Меморандума СДА о суверености и самосталности БиХ“, *Јавнось*, 19. 10. 1991, стр. 2–3.

²⁴ Питање на које су се Срби у БиХ изјашњавали на референдуму гласи: „Да ли сће сајласни са одлуком Скупштинине српској народа у БиХ од 24. октобра 1991. да српски народ остане у заједничкој држави Југославији са Срдијом, Црном Гором, САО Крајином, САО Славонијом, Барањом и Зајадним Сремом, тће друћим крајевима који се за ѿај остане изјасне“? (*Хронологија 1990–1995, 2002, стр. 140*).

²⁵ Факсимил документа упућен председнику Хрватске Фрањи Туђману којим се обавештава да је формирана Хрватска Заједница Херцег-Босна.

²⁶ Закључци са састанка Херцеговачке и Травничке регионалне заједнице.

новине на територији БиХ (по узору на Бановину Хрватску из 1939. године), која би била нека врста прелазног решења до уједињења ових крајева са Хрватском. На том трагу, у Грудам је 18. новембра 1991. године формирана Хрватска заједница Херцег-Босна, са седиштем у Мостару. У њен састав ушло је 30 општина: Јајце, Крешево, Бусовача, Витез, Нови Травник, Травник, Кисељак, Фојница, Добретићи, Какањ, Вареш, Котор Варош, Томиславград, Ливно, Купрес, Бугојно, Ускопље, Прозор, Коњиц, Јабланица, Посушје, Мостар, Широки Бријег, Груде, Људушки, Читлук, Чапљина, Неум, Столац и Равно.²⁷ За првог председника Хрватске заједнице Херцег-Босне изабран је Мате Бобан. Током јануара 1992. године, основане су хрватске заједнице и у осталим деловима Босне и Херцеговине у којима су Хрвати били већина, или пак, чинили значајан проценат становништва. Четрнаестог јануара основана је Хрватска заједница Усора, а 27. јануара Хрватска заједница Средња Босна. Хрватску заједницу Усору сачињавали су простори насељени Хрватима од најсевернијих села у усорској долини (Присаде, Макљеновац) преко Теслића, Студенаца и Слатине до Рајшеве. Територија Хрватске заједнице Средња Босна била је мале површине и одговара територији данашње општине Жепче и западном делу данашње општине Маглај. На седници Председништва ХДЗ-а БиХ, 16. јануара 1992. године, затражено је и формирање Сарајевске хрватске заједнице, у оним општинама које гравитирају граду Сарајеву, а нису укључене у Хрватску заједницу Херцег-Босну.²⁸ То се, међутим није десило, иако је касније проглашено уједињење ових крајева са Херцег-Босном, што је остало само „мртво слово на папиру“.

Последња седница Скупштине СР Босне и Херцеговине пре почетка оружаних сукоба одржана је 24. и 25. јануара 1992. године. На њој је, без присуства легитимних политичких представника српског народа у БиХ, донета одлука о расписивању референдума за утврђивање статуса Босне и Херцеговине. Била је то одлука која је водила ка самосталности ове републике, али и ка ратном сукобу на њеној територији. Планирано референдумско питање је гласило: „Јесте ли за суверену и независну Босну и Херцеговину, државу равноправних грађана, народа БиХ – Муслимана, Срба, Хрвата и припадника других народа који у њој живе?“ Овако

²⁷ Факсимил документа упућен председнику Хрватске Фрањи Туђману којим се обавештава да је формирана Хрватска Заједница Херцег-Босна.

²⁸ „Sjednica Predsjedništva HDZ-a BiH, 16. siječnja 1992.“

постављено питање није задовољило ХДЗ БиХ, која је понудила следеће референдумско питање: „Јесте ли за суверену и независну Босну и Херцеговину, државну заједницу конститутивних и суверених народа хрватског, муслиманског и српског у њиховим националним подручјима (кантонима)?“ Иако предлог ХДЗ БиХ није разматран у Скупштини СРБиХ, био је уважен од стране међународне заједнице, па је као такав нашао свој израз и у будућем Кутиљеровом плану.

Поменути Кутиљеров план био је последњи покушај мирног решавања кризе у Босни и Херцеговини. Завршни преговори од којих се очекивало да ће се ситуација у БиХ смирити и решити на безболан начин одвијали су се у Лисабону, уз велико посредство Европске заједнице и њених представника Жозеа Кутиљера и Питера Карингтона. Кутиљеро је прво у Сарајеву предложио текст споразума према којем би се у БиХ успоставила једна врста конфедерације, са поделом на кантоне. После тога, у наставку тих сусрета Изетбеговића, Караџића и Кљујића у Лисабону, Кутиљеро је предложио текст о новом уређењу БиХ којим био она била подељена на три ентитета.²⁹

Двадесет другог фебруара 1992. године постављени су темељи плана „Кутиљеро-Карингтон“ који је предвиђао стварање три конститутивне национале јединице у које би ушле већинске општине све три стране. Муслиманској конститутивној јединици припале би 52 општине, односно 44 одсто територије, српској конститутивној јединици 37, односно 44 одсто територије (због површине општина и власништва у катастру), а Хрватској 20 општина или 12 одсто територије БиХ. Лидери све три стране, потписавши „Основне принципе уставног решења БиХ“, договорили су се да ће БиХ остати у постојећим границама као јединствена држава са три конституционалне јединице, оформљене према националном принципу. Према овом плану, свега 12-15% становништва остало би ван граница својих националних кантона. Оформљена је радна група која је требало да изради карте поделе БиХ, узимајући у обзир критеријуме који би довели до компромисног решења за сва три народа. План су 18. марта 1992. године потписала сва три национална лидера – Алија Изетбеговић, Радован Караџић и Мате Бобан. Радован Караџић је, коментаришући

²⁹ Према овом предлогу, ентитетска подела би се требала остварити на основу економских, географских, историјских, конфесионалних, културолошких и саобраћајних критеријума, уз консултовање воље сва три народа (Guskova, 2003, стр. 29-30).

постигнуте договоре, назвао овај дан великим за Босну и Херцеговину. „Сада, ако будемо поштовали то о чему смо се договорили, можемо рећи да узрока за грађански рат у Босни и Херцеговини нема – подвукао је он. – Остало је само да разграничимо компетенције међу општим институцијама и органима конституционалних јединица, што је, како нам се чини, много лакше“.³⁰ Изгледало је да је договор о БиХ постигнут. Чинило се да рата неће бити. Међутим, Изетбеговић је већ 28. марта, након разговора с америчким амбасадором у Југославији Вореном Цимерманом, одбацио план. Цимерман је тада обећао Изетбеговићу да ће САД признати независност БиХ ако одбаци Кутиљеров план (Guskova, 2003, стр. 30). Тако је пропао и последњи покушај спречавања рата у овој републици.

Расписани референдум на којем се гласало о државном статусу Босне и Херцеговине одржан је 29. фебруара и 1. марта 1992. године. Гласало је укупно 2.073.568 бирача (излазност 63,6%), од којих је 99,7% било је за независност, а 0,3% против. Срби су референдум бојкотовали.

Муслиманско-хрватски плебисцит у БиХ непланирано је донео и прве људске жртве. Првог марта 1992. године, на други дан одржавања референдума, припадник „Зелених беретки“ Рамиз Делалић – Ђело пуцао је на српску свадбену поворку на Башчаршији, убио младожењиног оца Николу Гардовића и ранио православног свештеника Раденка Миковића (Стојаковић, 2005). То су били први меци грађанског рата у Босни и Херцеговини. Српска демократска странка је издала званично саопштење у којем је истакла да се више не ради само о животима људи, да напад на српску свадбену колону није био само напад на породицу Гардовић и Тамбур, већ и на „достојанство и интегритет цијелог српског народа“.³¹ Као одговор на ово убиство, наоружани Срби су исте вечери подигли барикаде у својим деловима Сарајева, а у периоду од 1. до 5. марта то исто урадили и у још неким босанско-херцеговачким срединама. Убрзо је почело са муслиманско-српским пушкарањем у престоници БиХ. Недуго затим, стигле су вести о првим разменама ватре и у другим крајевима Босне и Херцеговине. Четвртог априла 1992. године Предсједништво БиХ прогласило је мобилизацију Територијалне одбране, резервног састава милиције и Цивилне заштите, прегласавањем српских

³⁰ „Грађански рат више не прети“, *Дневник*, 29.03. 1992, стр. 1.

³¹ „Почело пуцањем на свадби“, *Ослобођење*, 2. 3. 1992, стр. 2.

чланова Председништва Николе Кољевића и Биљане Плавшић. Мобилизацији су се одазвали само Муслимани и Хрвати. Срби су опет каснили: своју војску су формирали тек 12. маја 1992. године. Противећи се ратном сценарију који се писао пред њиховим очима, 5. априла је на улице Сарајева изашло неколико десетина хиљада људи. На њих је, међутим, отворена ватра. Шеснаест демонстраната је повређено, а две жене су и погинуле. Муслиманско-хрватска страна је за ово одмах оптужила Србе. Демонстрације су се наставиле и сутрадан. На демонстранте је опет пуцано. Срби су поново оптужени, иако многи који су присуствовали овом догађају тврде да се не може са сигурношћу рећи ко је и са ког места пуцао на окупљене Сарајлије.³² У међувремену, истог дана, Савет министара Европске заједнице донео је декларацију којом је својим чланицама препоручио да признају независност Босне и Херцеговине. Већ сутрадан, 7. априла, то су учиниле Сједињене Америчке Државе, Европска заједница и Хрватска. Као одговор на тај чин, Срби су у Бањалуци прогласили независност Српске Републике Босне и Херцеговине, са могућношћу њеног ступања у заједницу са Југославијом. Крње Председништво Босне и Херцеговине прогласило је ванредно стање. Кулисе ратне босанско-херцеговачке позорнице су постављене. Главне улоге подељене. Крвава представа је могла да почне.

ИЗВОРИ

ШТАМПАНИ ИЗВОРИ

Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992: tematska zbirka dokumenata, priredio Kosta Nikolić. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Fond za humanitarno pravo, 2011.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, књ. II, Сарајево, 1932.

Dokumenta Predsedništva SFRJ 1991. Tom 2, (jun-jul 1991): rat u Sloveniji, priredili Kosta Nikolić, Vladimir Petrović, tom 2, (jun-jul 1991). Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.

Јовић, Б. (1995). *Последњи дани СФРЈ: изводи из дневника*. Београд: Политика.

Кадијевић, В. (1993). *Моје виђење распада: војска без државе*. Београд: Политика.

Kolšek, K. (2005). *Prvi pucnji u SFRJ. Sećanja na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj*. Beograd: Dan Graf.

³² „Пропаст Сарајева“, НИИ, бр. 2266, 3. 6. 1994.

Кољевић, Н. (2008). *Стиварање Републике Српске (Дневник 1993-1995)*. Бања Лука: Службени гласник Републике Српске.

Народна скупштина Републике Српске 1991-2011. Бања Лука, 2012.

Službeni list SR Bosne i Hercegovine.

Хронологија 1990-1995, приредила група аутора (2002). Бања Лука: Глас српски.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ – ИНТЕРНЕТ СТРАНИЦЕ И САЈТОВИ

Alija Izetbegovic – Muslimanski narod nece nestati. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=8AQN0sxn0mM> (24. 12. 2016).

Afera Spegelj – Ilegalno naoružavanje Hrvatske, <https://www.youtube.com/watch?v=3SW-qo35KOW> (20. 12. 2016).

Закључци са састанка Херцеговачке и Травничке регионалне заједнице, <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/SVJEDOCI/xy/65.pdf> (26. 12. 2016).

„Lična karta Stranke demokratske akcije“, <http://sda.ba/home/o-name/licna-karta-stranke/> (5. 12. 2016).

Razstava Razglasitev plebiscita 1990. *Republika Slovenija Državni Zbor*. Преузето са: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/ODrzavnemZboru/Umetnost/RazstavaRazglasitevPlebiscita>

Sjednica parlamenta BiH – SDS, HDZ i SDA o državnom uređenju, <https://www.youtube.com/watch?v=WOD6tfMAdIM> (23. 12. 2016).

„Sjednica Predsjedništva HDZ-a BiH, 16. siječnja 1992.“ <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/SVJEDOCI/xy/68.pdf> (26. 12. 2016).

The famous Radovan Karadzic speech – English subtitles, <https://www.youtube.com/watch?v=ACHkmW8NGJU> (24. 12. 2016).

Факсимил документа упућен председнику Хрватске Фрањи Туђману којим се обавештава да је формирана Хрватска Заједница Херцег-Босна, <http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/DOKUMENTI%200%20HB%201991.-1992/7.pdf> (26. 12. 2016).

ШТАМПА

Дневник – Нови Сад.

Јавносѝ – Сарајево.

НИН – Београд.

Ослобођење – Сарајево.

Slobodna Bosna – Sarajevo.

- ЛИТЕРАТУРА Вуковић, С. (2011). Економски узроци разбијања/распада Југославије. *Социолошки преглед*, XLV (4), 477–504.
- Екмечић, М. (2001). Спољни узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992. У: Г. Бого (ур.), *Почетак рата у Босни и Херцеговини, узроци и њихове последице* (стр. 424–433). Београд: Удружење Срба из БиХ у Србији.
- Којовић, В. (1995). *Крвава кошуља сарајевска*. Београд: Добротвор.
- Стојаковић, Д. (2005). Рат букнуо на свадби. *Вечерње новости*. Преузето са: http://www.novosti.rs/додатни_садржај.524.html:277278-Rat-buknuo-na-svadbi
- Arnautović, S. (1996). *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: Analiza izbornog procesa*. Sarajevo: Promocult.
- Bojić, M. (2001). *Historija Bosne i Bošnjaka*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Cupek Hamill, M. (2008). *Konferencija o miru u Jugoslaviji i raspad jugoslavenske federacije*, Zagreb: LEYKAM INTERNATIONAL D.O.O
- Guskova, J. (2003). *Istorija jugoslovenske krize (1990–2000) I*. Beograd: ИГАМ.
- Hodžić, Š. (1998). *Bosanski ratnici*. Sarajevo: DES–DJL Sarajevo.
- Izetbegović, A. (1990). *Islamska deklaracija: Jedan program islamizacije muslimana i muslimanskih naroda*. Sarajevo: Bosna.
- Katz, V. (2013). Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici (Plan Izetbegović–Gligorov), pogled iz bosanskohercegovačke perspektive. *Prilozi*, 42, 207–226.
- Nešković, R. (2013). *Nedovršena država: Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Judith Illerhues.
- Pavelić, K. (1995). *HSP od obnove do slobode*. Zagreb: Hrvatska demokratska stranka prava.
- Tulić, Z. (2000). Rodio sam se u Zagrebu, u sobi u kojoj je bio prvi ured dr. Tuđmana. *Večernji list*. Преузето са: <http://www.vecernji.ba/rodio-sam-se-u-zagrebu-u-sobi-u-kojoj-je-bio-prvi-ured-dr-tudjmana-198519>

JOVAN J. ALEKSIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE ROAD TO WAR: OVERVIEW OF THE POLITICAL SITUATION IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA BETWEEN SPRING 1990 AND SPRING 1992

The very end of the ninety nineties brought tectonic changes throughout Europe, such as the fall of the Berlin wall and German reunification, dissolution of the Warsaw Pact, collapse of the Soviet Union. All those happenings were believed to have a strong impact on further events of Yugoslav policy. The downfall of Communism in Eastern Europe also triggered the Communism crisis in Yugoslavia as well as the existence of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia as a unity, along with the socio-economic crisis that had not been dying away by the end of the nineties of the twentieth century. Bosnia and Herzegovina was the Constituent Federal Unit of Yugoslavia, and according to its constitution it represented an “entity unto itself”. Placed between the eastern and western part of the country, it was considered to be the place where people of three different nations lived, along with three different religions rich in history and culture, coexisting together in harmony, as well as in bigotry, conflicts, and extermination. Every attempt to introduce the multi-party system in Bosnia and Herzegovina had been denied by the League of Communist authorities, even when it seemed obvious. Communist leaders of Bosnia and Herzegovina were especially sensitive to any behaviour on a national basis, they thought that this would cause further ethnic divisions. Nevertheless, it was bound to happen sooner or later. In 1990, three ethnic parties were formed (Serbian Democratic Party, Bosnian Democratic Action Party, Croatian Democratic Union), soon to become “Ethnic movements of Serbs, Muslims, and Croats”. All three obtained absolute minority in the elections and formed certain government authority. However, all parties had three completely different party (agenda) models, three completely different goals. Serbian government spokesmen declared themselves to stay in united Yugoslavia, Croats were against it, while Muslims declared themselves to be more dominant than they used to be. It was obvious that the destiny of Bosnia and Herzegovina was directly depended on the destiny of Yugoslavia. That was how disintegration of Yugoslavia prejudged disintegration of Bosnia and Herzegovina. Secession of Slovenia and Croatia directly increased

tensions in Bosnia and Herzegovina and affected its future position. Allied with Croats, Muslims were determined to walk out of Yugoslavia, while the Serbs were persistent in their intention to stay in at any cost. After a series of unsuccessful sessions and negotiations, Muslim and Croatian political representatives wanted a referendum of independence, contrary to the Serbian will, who later on proclaimed a process of formation of their own republic. Last attempt to facilitate the ongoing crisis in Bosnia and Herzegovina was made in Lisbon, along with mediation of the European Community and its representatives, Jose Cutileiro and Lord Carrington. Although their compromise proposal initially accepted by all three parties, Alija Izetbegovic, ten days later, on 28th of March 1992, after talks with US Ambassador to Yugoslavia, Warren Zimmermann, rejected the peace plan. That is how the last attempt to stop warfare collapsed. Bosnia and Herzegovina rushed into war.

KEYWORDS: Bosnia and Herzegovina; politics; elections; SDA; SDS; HDZ; Yugoslavia; crisis; collapse; war.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).